

MYRKUR Á MIDDEGI

Um Moskvaskarmálini og skaldsöguna »Darkness at Noon« eftir Arthur Koestler

KRONIKK EFTIR
HANUS ANDREASSEN

Terrortíðin mikla

Seinast í ágúst 1936 varð ein gítin sovjetborgari fúður út í sínum kliva í Lubjankafongslinum í Moskva. Maðurinn hét Grigori Sinovjev. Hann hefur verið millum teir leiðandi í Sovjet, limur í Politbyro, fyrsti formaður fyrri Komintern. Í hálfvannad hveði hann sitði fongslaður. Á almennum réttarfundum hefur hann viðgengið seg sekan í landasviki og hefur afturfyrir fingið lyftu um at tigga lív. Tá hann sá vaktarmennina, skilti hann straks, at lyftið fór ekki at verða hildið. Hann bleiv hjartkiptur, fór at rópa, og av tí at hann var snjallur til, sýntist tað, sum hann fekk eitt herðiandi av hysteri. Ein vaktarmaður fekk hann skundliga inn í ein annan kliva, har hann alt fyri eitt varð skotin. Vaktarmaðurinn fekk seinni eina medalju fyri sitt snaræði.

Ætlanin við hesi grein er ekki at greiða frá tí dramatiska tíðarskeiði í Sovjetsamveldisins sögu, sum søgufróðingar rópa **terrortíðina miklu**. Harafturímóti fari eg at umrøða eina skaldsögu, sum var ein ótilætlað frukt av teimum sokallaðu Moskvarettarmálinum. Lesarin spyr alt fyri eitt: Íðan, hvat vóru Moskvarettarmálin? Ein kann svara við at vísa til Dreyfus-gáluna í Fraklandi í 1890-unum. Við Moskvarettarmálinum – sum fóru fram ári 1936–38 – vóru oddamennir í tí sovjetska kommunistaflokkinum, herinum og umsitningini ákærdir og skotin fyri njósnang, sabotasju og morðroyndir móti landsins leiðarum. Líkasum Alfred Dreyfus vóru teir allir uttan undantak ósekir í óllum ákærum. Men móteigis Dreyfus viðgenging mangir teirra seg – á almennum réttarfundum – sekar í hesum íspunn brotsgerðum.

Ein tíð uttan samvitsku

Ein annar munur var eisini. Heimsins samvitska – m.a. rithøvundar sum Emile Zola og Georg Brandes – varði Dreyfus. Fáar royndir vardu teir dómdu í Moskva. Í Norra royndi Leo Trotski at mótmæla. Men hann fekk tunguband frá tí norska javnaðarflokkinum, sum í hesum sambandi gjørdist ambóð hjá Josef Stalin. Heimurin sýntist ekki longur at hava nakra samvitsku.

Og kortini. Í oktober 1938 setti ein 33 ára gamal rithøvundur seg niður at skapa eina bókmentaliga viðgerð av hesum – at vísa sera løgnu – sakarmálin. Høvundurin – sum æt Arthur Koestler – var um hetta mundi staddur í Paris. Skaldsøga hansara var liðug í apríl 1940. Hon var upprunaliga skrivað á týskum. Men hon sá fyrstu ferð dagsins ljós í 1940 í enskari týðing – og undir heitinum **Darkness at Noon**. Myrkur á middegi. Henda bókin kom at vera ein tann gløgasta og beinraknasta politiska skaldsøgan í 20. öld.

Arthur Koestler

Men lat okkum stutt fortelja eitt sindur um høvundin. Hann var føddur og uppvaksin í Ungarn. Hann lærði tíðliga tey europeisku høvudsámalini. Sum kommunistur virkaði hann m.a. í nokkur ár innan fyrri propagandadeildina hjá 3. Internationala og fekk soleiðis eitt óvanligt innlit á kommunismunnar sögu í fyrria parti av 20. öld. Millum hansara verk kunnu nevast **Gladiatorarnir**, um Spartakus-uppreisurin í Italia ári 73-71 fyrri Kristi føðing, **Tjóvar á nátt**, um Palestína-spurningin, ein framúrskarandi sjálvsveisøga og nokur vínsinsdagulig verk. Av teimum seinastu er **The Sleepwalkers**, ein bók um europeiska stjørnu-

fróðisøgu – og har serliga kapitlið um, hvussu Johannes Kepler, í Prag í 1609 og 1618, uppdagaði tær triggjar stjørnufróðiligu lógirnar lógirnar, sum eita eftir honum – næstan hypnotiskt hugfangandi lesnaður.

Koestler vrakaði kommunismuna í fyrstu helvt av 1938. Hann fór í holt við at skriva Myrkur á middegi stutt eftir sína hugmyndafróðiliga uppperð.

Gislarnir í Moskva

Av teimum stældu kollveltingarmonnum, sum alment skrifuðu sínar sínar syndir í Moskva ári 1936-38, góvu nakrir eftir fyrri drúgvum og listinlærdum pínsluháttum. Aðrir skrifuðu, tí at staturin hótti við at hevna seg inn á skyldfólk, konur og børn. Her kann vera nevnt, at ein lóg, kunngjørd í Ísvestia tann 8. apríl 1935, um deyðarevnsing fyrri børn niður í 12 ára aldur, gav hesum hóttanum eina serliga kraft. Endiliga var ein bólkur, har skriftanin lutvis var eitt úrslit av eini serligari – hugmyndafróðiliga og flokspolitiskt dæmdari – sálarligari tilgongd, ella proses. Tað er hesa tilgongd, Koestler hevur sett sær fyri at lýsa í skaldsögu síni.

Um vit síggja burtur frá nokrum afturlitandi brotum, fer Myrkur á middegi líti sum hon er fram í einum fongsl. Vit fylgja hugaheiminum hjá tí gamla kollveltingarmaninum og kommisserinum Nikolai Salvanovitj Rubasjov, frá tí hann verður handtikin og til hann nakrar mánar seinni letur lív. Rubasjov er ein yrktur persónur. Men myndin av honum byggir á veruleika. Í hugsan og málburði líkst hann Nikolai Bukharin, í útsjónd Karl Radek og Leo Trotski. Tá ið forhoyrsleiðarin biður Rubasjov alment jatta seg sekan í íspunn brotsgerðum, er svarið kortane. Uppgávan hjá forhoyrsleiðaranum Ivanov og næstmanni hansara Gletkin er nú at mýkja Rubasjov, til hann jattar at fremja sitt egna, justismorð. Ivanov er gamal kollveltingarmaður og mentunarlíga skyldur við Rubasjov. Gletkin er eitt úrslit av staliníðni, ein »homo sovjeticus« og sostatt mentunarlígr neandertali. Tann fyrri vil sigra við argumentum, tann seinni við fysiskum trysti. Tann mýking og tann heilaváttur, sum verða brúkt, eru sum heild ein samansetting av hesum báðum sjónarmiðum.

Um tað fysiska trystið er at siga, at mótsælingin hjá Rubasjov verður niðurbrotin við skorpum ljósi og við, at svøvnurin verður tikin frá honum. Royndir vísa, at sjálvt tey harðførastu menniskju fyrr ella seinni linka, tá ið svøvnurin verður tikin frá teimum.

Listinlærdur heilaváttur

Tann mátin, sum serliga vekir lesarans áhuga, er sjálvsagt tann meira intellektuella royndin at yvirtala Rubasjov. Henda viðgerðin er sett saman av tveimum høvudsálum: skuldarkenslu og kollveltingarlígrum logikki. Tann seinna er eitt gott dømi um tað, vit kunnu rópa eina læsta, rationella tankaskipan. Sambært hesi skipan er tann einstaki út í odd og egg undingvin flokkinum. Teir eginleikar, sum eru knýttir at tí einstaka menniskjanum – gleði, sorg, samvitska, vreiði – mugu, sum borgarligar leivdir, víkja fyrri floksins áhugamálin. Rubasjov hevur alt sitt lív livað sambært hesi skipan. Hví skal hann nú – tá hon rakar hansara egna persón – fornokta hana? Logikkurin hevur sama gylti – um hansara egni lítilsverdi persónur er tapari ella vinnari í hansara spæli. Men longu her síggja vit eina rívu í tankaskipanini. Tí Rubasjov fær at vita, at um hann gevur flokkinum sitt lív og sína æru – við at jatta seg sekan í njósnang, morðroynd og landasviki – so

Koester saman við Barbette Gness

fær hansara »eg« eitt vet av tign. Hann hevur ikki livað til fánýtis.

Næmingur hjá Kafka

Paradoksið er, at ikki bara logisk próvførsla, men eisini irrationell sálarlig viðurskiftir fáa Rubasjov at linka. Tað »eg«, sum hann altið fornoktaði – og sum hann speiskliga skírdi »ta málæruliga fiksjónina« – er raknað við í fongslinum. Fiksjónin fær spakuliga hold og blóð. Mótsøgnin er, at úr hesum nýggja viðkvæmi sprettur – ikki í fyrstu syftu eitt nýtt slag av ásanann, sum kundi sprongt ta læstu kollveltingarlígu tankaskipanina – men skuldarkensla. Rubasjov fölir, at hann – við altið at akta floksins boð – ferð eftir ferð hevur sviðið sínar lagsbrøður – til frama fyri tað hægri kollveltingarlíga spælið. Hann er tí sekur Hann má gjalda. Tað er – sambært hesum logikki – einki lögdið í, um hann jattar seg sekan í njósnang, morðroynd og landasviki. Einki av hesum hevur hann gjørt. Og kortini er hann sekur – í eini stóri brotsgerð. Hann hevur sviðið sínar vinir og sína sál. Her er vert at hava í huga, at sum miðeuropari dugdi Koestler sín Freud og sín Marx, sín Kafka og sín Dostojevski. Líkasum Josef K er Rubasjov so upp undir ósið í skuldarkenslu, at hann at enda góðtekur eina revsing, sum er lögfróðiliga hópisleys. Drykkurin, sum førir hann til hesa niðurstøðu, er ein mótsagnarinnar hybridur: ein læst logisk skipan, sum fornoktar »eg«-ið og ein skuldarkensla, sum sprettur beinleiðis úr »eg«-sins umkái.

Hetjan frá Potemkin

Myrkur á middegi er sum heild ein rættiliga intellektuell skaldsøga. Men hon er ikki bara tað. Bókin gevur eina livandi mynd av lívinum í einum fongsl og eitt nú av tí samskipti, sum fangarnar hava sínámillum. Vit at duka á klivaveggirnar og brúka eitt serligt bankialfabat fáa teir fylgt gjølla við í hendingunum í fongslinum, og teir vita alla tíðina, hvør verður avrettaður og nær. Sum politisk ákæra er skaldsøgan eitt **understatement**, eyðkend av samhuga og innlivan, ongantið polemisk ella deilandi. Hetta er hennara listarlíga styrki. Millum lagnurnar í bókini er tann hjá Mikail Bogrov serliga minnlígg. Bogrov, ein yvirvaksin sosialistiskur stríðsmaður, hevur siglt við krígsskipinum Potemkin og verið ovasti

fyrí eysturflotanum. Bogrov og Rubasjov eru gamlir vinmenn, og Rubasjov hevur t.d. lært tann harðbalna sjómannin at lesa. Móteigis Rubasjov er Bogrov píndur í fongslinum. Ein dagin boða fangarnir – við bankialfabetinum – frá, at nú verður tann gamla kempan fórd til avrættingar. Meðan bankanin fer gjøgnum fongslid, sum eitt ófrættakent, ekkóandi undirspæl, fer Rubasjov yvir til lykklarið og sær vaktarmennin koma framvið við fanganum:

Tað, hann sá hesi fáu sekundini, varð verandi brennimerkt í minnið á Rubasjov. Tveir kámt upplýstir persónar gingu framvið, báðir í eyðkennishúna, stórir og ótyðiligr. Millum sín dragsaðu teir ein triðja persón, sum teir hildu fóstum undir hondunum. Tann triði persónurin darlaði millum teirra, slakkur og kortini dukkukent stívir, andlitið vendi niður móti gólvinum, búkurin bogaði niðureftir. Beinini slættast aftur úr honum, skógvatrantarnir óku eftir gólvinum. Hvítar hástríggjur hingu yvir andlitnum, sum vendi niður móti flisunum, munnurin var viðopin. Slevan rann tann niður eftir hókuni.

Tann harðbali sjómaðurin var umskaptur til eitt grátandi, slevandi vrak.

Heildin og »eg«-ið

Um Myrkur á middegi bara snúði seg um pínang, terror, sálarfróðiligan heilavátt og kollveltingarlígan logikk, var hon ein meistarlig politisk skaldsøga. Men Koestler hevur fleiri poeng afturat, sum hann førir fram í seinasta kapitli í bókini. Har peikar hann á ein útveg burtur úr tí – andaliga og ítøkiliga – fongslu, sum Rubasjov og lagsbrøður hansara eru innistongdir í. Eitt úrslit av tí nýggja viðkvæminum hjá Rubasjov er ein hugur til at dyrka sít yin: at geva gætur eftir litum, tónum, sárum kenslum, tankans ótrokniliga sveimin. Og Rubasjov spyr seg sjálfan: Hvat um »eg«-ið er alt og tann heild – sum úthýsir sálini – einki? Í síni grundan í fongslinum tekur hann um tað vet av vítan, hann – mestsum av óvart – hevur ognad sær um sálarfróði og stjørnufróði. Var »eg«-sins fullkomna útstrikan annað útmárkið á spektrinum, so var hitt útmárkið – sum hann nú hómar – »eg«-sins fullkomna víðkan: